

ברכת האילנות

א. במסכת ברכות (מג, ב) מובא דין ברכת האילנות:

"האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי, אומר ברוך שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריית טובות ואילנות טובות להתנאות [פרש"י: ליהנות] בהם בני אדם". ומבואר בדברי הגמרא שיש ברכה מיוחדת, הנאמרת על ראיית האילנות המלבלבים בחודש ניסן.

והנה, במסכת ברכות (נח, ב) מובא חיוב ברכה נוסף: "ראה בריות טובות ואילנות טובות, אומר ברוך שכלה לו בעולמו". חיוב ברכה זו, הובא בשו"ע או"ח סימן רכ"ה (סעיף י) בסמוך לברכות הראיה על כושי וגיחור (שם סעיף ח), חגיר וסומא (סעיף ט). ואילו חיוב ברכת האילנות, נקבע להלכה בשו"ע בנפרד, **כסימן בפני עצמו** - "סימן רכ"ו, הרואה פרחי אילן מה מברך, ובו סעיף אחד". וכבר העיר בספר פסקי תשובות (סי' רכו הערה 1) "מסידור הטור והשו"ע ברכה זו בסימן מיוחד, חזינן חשיבות ברכה זו". והיסוד לדבריו מובא בספר טעמי המנהגים (ענייני ראש חודש, קונטרס אחרון סע' תג) בשם החוזה מלובלין "דלכן עשה רבינו המחבר בסימן תי"ט סימן בפני עצמו לענין חיוב סעודת ראש חודש, וכן בסימן ש' לענין חיוב לאכול סעודת מלוה מלכה, כדי שיהיה הענין חשוב בעיני העולם". ואם כן יש להבין מדוע קבע מן המחבר את דיני ברכת **ראיית** האילנות בחודש ניסן, כסימן מיוחד וחשוב העומד בפני עצמו, בנפרד מברכת ראיית אילנות טובות וכל שאר ברכות הראיה, וצ"ע.

הרמב"ם כתב בדין ברכת האילנות (הלכות ברכות פ"י ה"ג) "**היוצא לשדות או לגנות** ביומי ניסן וראה אילנות פורחות מברך וכו'", והעיר בספר משמיע שלום (ברכות סימן עה) "וצ"ע בלשון הרמב"ם, אמאי כתב **היוצא** לשדות וגנות, דהיה להרמב"ם לכתוב **הרואה** אילנות פורחות מברך, דהרי בפשוטו משמע דאפילו ברואה אילנות שבעיר שפורחות מברך עליהם, ואם כן אמאי כתב הרמב"ם להך לישנא **היוצא** לשדות ולגנות".

זמן הברכה - רק "ביומי דניסן" או גם לפני ואחרי ניסן

ב. עוד יש לברר בלשון הגמרא "האי מאן דנפיק **ביומי ניסן**", האם נקטה הגמרא "יומי ניסן" **בדווקא**, לומר **שזמן ברכת האילנות הוא רק בחודש ניסן**. או שהגמרא נקטה את זמן לבלוב עצי הפרי המצוי בארץ ישראל [שהוא בחודש ניסן], ובאמת רשאי לברך גם לפני או אחרי חודש ניסן, ונחלקו הפוסקים בדין זה. הריטב"א (ראש השנה יא, ב) כתב במפורש: "ברכה זו בשם ומלכות, אלא שהתלמוד קיצר. **יומי דניסן לאו דווקא**, אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלבי".

אולם הטור והשלחן ערוך כתבו "היוצא בימי ניסן" וראה אילנות שמוציאין פרח אומר וכו', ומשמע מדבריהם כי לשון הגמרא "ביומי ניסן" נאמר בדווקא. וכן דייק רבי יעקב חאגיז בשו"ת הלכות קטנות (סימן כח) "ומאומרו היוצא בימי ניסן, משמע דעל פרחי השקדים שממהרים הרבה קודם ניסן, אין לברך". וכן מבואר בדברי הכף החיים (סי' רכו"ס"ק א) "משמע מדברי הטור והשו"ע דנקטו בימי ניסן, דדווקא בימי ניסן ראוי לברך ברכה זו, ולא קודם לכן ולא לאחר מכן, וכן משמע מלשון הגמרא דקאמר האי מאן דנפיק ביומי דניסן, וכן כתב בהלכות קטנות. ומיהו יש אומרים דיומי ניסן לאו דווקא, דהוא הדין בחודש אחר (אלוהיה רבה ס"ק א), וכן כתב המחצית השקל דהוא הדין בחודש אחר, כל שרואה הלבולב פעם ראשון מברך".

ומסיים הכף החיים: "אבל [החיד"א] בברכי יוסף (ס"ק ב) כתב דברכה זו על דרך האמת שייכא דוקא לימי ניסן, עכ"ל. וכן כתב בספרו מורה באצבע (אות קצח) דהמדקדקים מקפידים שיהיה בניסן דווקא, ויהיה שתי אילנות ויוצאים לשדה לברך, עכ"ל. וכן מסיק הפתח הדביר, ודחה דברי מי שכתב בשם ליקוטי האר"י דיכול לברך גם אחר ניסן, יעו"ש. ועל כן כיון דאיכא פלוגתא בזה, וכן משמע מלשון הגמרא דדוקא בניסן, וגם קיימא לן ספק ברכות להקל, אין לברך אלא דוקא בניסן, וכן עמא דבר. מיהו מי שאיחר ולא בירך בניסן, נראה דיכול בלא שם ומלכות".

ומבואר בדבריו, שעל פי הקבלה יש להקפיד לברך את ברכת האילנות דווקא בניסן, ולכן פסק להלכה שאין לברך ברכת האילנות בשם ומלכות אלא בניסן, כי לאחר ניסן "ספק ברכות להקל", וכמו שכתב השד"י חמד (אסיפת דינים, מערכת ברכות, סימן ב) "ונראה דלדידן דגרירא בכל כיוצא בזה בתר הכרעת מרן החיד"א על פי דברי המקובלים, דיש לעשות כרב האר"י נגד מרן, דפשיטא דאילו ידע מרן דעל דרך האמת צריך להיות כן, גם הוא היה מורה כן. אם כן כשדעת המקובלים הוא שלא לברך, ובפרט שכן משמעות לשון הש"ס והפוסקים, ודאי נכון הדבר לומר שב ואל תעשה עדיף, וזה כלל גדול ספק ברכות להקל". וכן הורה למעשה רבי בן ציון אבא שאול (שו"ת אור לציון ח"ג פרק ו' סע' ב) "אין לברך ברכת האילנות בחודש אדר, אלא יש להמתין לחודש ניסן. ואם עבר ניסן ולא בירך, יברך בחודש אייר בלא שם ומלכות, משום ספק ברכות".

ג. נמצאנו למדים, כי נחלקו הפוסקים האם רשאי לברך את ברכת האילנות בשם ומלכות גם לאחר חודש ניסן.

החיד"א, כף החיים והאור לציון, הכריעו כדברי שו"ת הלכות קטנות, שיש לברך בשם ומלכות רק בימי ניסן, כפשטות לשון הגמרא, הטור והשו"ע, וכדברי המקובלים.

ברם בדברי הריטב"א מפורש, שמברך בשם ומלכות. וכן נקט לדינא במשנה ברורה (סי' רכו"ס"ק א) שפירש את לשון השו"ע "בימי ניסן, אורחא דמלתא נקט, שאז דרך ארצות החמים לבלב האילנות, והוא הדין בחודש אחר, כל שרואה הלבולב פעם ראשון מברך". וכן פסק הגר"ע יוסף בשו"ת יחווה דעת (ח"א סימן א) "לכתחילה אין לברך בחודש אדר אלא ימתין לחודש ניסן, אבל אם לא נזדמן לו לברך ברכת האילנות עד שיצא ניסן, רשאי לברך [בשם ומלכות] בחודש אייר, ולא יאבד ברכה יקרה זו מידו. ויסמוך על דברי רבותינו הראשונים והאחרונים שפסקו שניסן לאו דוקא, ובלבד שיהיו האילנות בפריחתם, ולא גדלו

פירותיהם" [ועי' בדבריו שכתב שאין נדון דידן שייך לכלל ד"ספק ברכות להקל", מאחר "ולא מצאנו לשום פוסק שיאמר ניסן בדווקא אלא בעל הלכות קטנות, ויחיד הוא בדבר"].

בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סימן לו) כתב, שגם לדעת המקובלים, אין להימנע מלברך את ברכת האילנות בשם ומלכות שלא בחודש ניסן: "כל מעיין בספר שלחן הטהור [שחיברו האדמו"ר מקאמרנא] יראה איך שמחברו שהיה מגדולי המקובלים בדורו, מתאמץ בכל מקום להתאים את ההלכה אל הקבלה, וכאן הוא כותב בפשיטות לברך באדר בניסן או לאחר ניסן, מבלי להזכיר כלל שעל פי תורת הקבלה אין לברך ברכה זו רק בניסן דווקא. ובהכרח כי לדעתו נכון לברך גם באדר וכן אחר ניסן, גם לפי הקבלה. עוד זאת ראיתי בספר אורחות חיים (ספינקא, סי' רכו אות א) מביא משו"ת השיב משה (סימן ח) דניסן לאו דווקא, אלא אורחא דמילתא נקט והוא הדין אחר ניסן אם רואה הפרחים נמי מברך, ע"ש, וכידוע היה הגה"ק בעל השיב משה נמנה על גדולי בעלי הח"ן בדורו, ועם כל זאת פשיטא ליה להתיר ברכה זו גם אחר ניסן".

ומסיים הבצל החכמה: "נכון להזדרז לברך על האילנות המלבלבים בחודש ניסן דווקא, עבר ניסן ולא בירך, יכול לברך גם אחר כך".

הראיה שעליה מתחייב בברכת האילנות

ד. כתב בהגהות מיימוניות (הלכות ברכות פ"י אות י) "וכתב מורי רבינו שיחיה דדווקא פעם ראשונה כשרואה [מברך]. וכתב רבינו יוסף שאם לא יראה עד כי כבר גדלו הפירות באילנות, נראה שצריך לברך כן". ומבואר בדבריו שני חידושי דינים:

[א] ברכת האילנות נאמרת רק **בראיה הראשונה** של ליבלוב הפרחים בעצים.

[ב] גם אם ראה את האילנות **לאחר שכבר גדלו הפירות**, רשאי לברך.

על הדין הראשון, שבברכת האילנות נאמרת רק **בראיה הראשונה** של ליבלוב הפרחים בעצים, חולק בשו"ת המהרי"ל (סימן קמג), ולדעתו קודם שגדלו הפירות, רשאי לברך אפילו אם לא בירך בשעת הראיה הראשונה. המהרי"ל נשאל: "אם שכח לברך באכילת פרי חדש שהחיינו, אם יש לברך פעם שנית כשאוכלו". והשיב: "ומה שכתבת דמשמע לשון הסמ"ק דאם לא בירך בפעם הראשון על פרי חדש שאין לו לברך עוד, לא ידענא מאין דקדקת זה. אלא אדרבה נ"ל לדמותו למאן דנפק ביומי ניסן וחזי אילנא וכו', דאי לא בירך בזימנא קמא מברך בתר הכי כל זמן שלא גדלו הפירות, וטעמא משום כך דאותה שמחה עדיין קיימא, הוא הדין לא שנא". וכדבריו נפסק במשנה ברורה (ס"ק ה) "קודם שגדלו הפירות יוכל לברך, ואפילו לא בירך בשעת ראיה ראשונה". וצריך ביאור ביסוד מחלוקת הראשונים, האם רשאי לברך ברכת האילנות רק בראיה הראשונה [הגהות מיימוניות ומרדכי], או גם לאחר מכן [מהרי"ל].

ועל הדין השני, שמברך גם אם ראה את האילנות **לאחר שכבר גדלו הפירות**, כתב הבית יוסף (או"ח סימן רכו) שמדברי הטור "ואם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד", נראה שחולק על ההגהות מיימוניות [והמרדכי שסובר כדבריו בדין זה], וצריך ביאור מה שורש מחלוקתם.

• • •

גדר ברכת האילנות - ברכת השבח או ברכת הנהנין

ה. בביאור הדברים נראה, שיש לחקור בגדר ברכת האילנות, האם זו **ברכת השבח** שמשבח הקב"ה על חידוש פריחת האילנות מזמן לזמן, או **ברכת הנהנין** על העונג והשמחה בראיית האילנות. ובספר משמיע שלום (ברכות סימן עה) כתב שנחלקו בזה רבותינו הראשונים. מדברי הריטב"א (ברכות מג, ב) שכתב: "וקבעו ברכה זו לפי שהוא ענין שבא מזמן לזמן, והוא ענין מחודש שאדם מברך על עצים יבשים שהפריחן הקב"ה", משמע שיסוד הברכה הוא בגדר ברכת השבח. אולם מדברי המהרי"ל [אות ד] מתבאר דהוי ברכת הנהנין והשמחה "מדמשווה המהרי"ל ברכת האילנות לברכת שהחיינו באכילת פרי, והרי ברכת שהחיינו הוי ברכת הנהנין, דשמח בהך פרי חדש שאוכל, וכמו שכתבו הרשב"א (ברכות נט, ב) והרא"ש (שם) שאין ברכת שהחיינו אלא על שמחת הלב שהוא שמח, ומתבאר דס"ל דגם ברכת האילנות הוא מהך דינא. דאילו הוי ברכת השבח הא לא דמיא לברכת שהחיינו".

והוסיף והביא שגם האחרונים נחלקו בזה: "בספר אשל אברהם (בוטשאטש) כתב להא דכתב בבאר היטב בשם הלכות קטנות, **שאין לברך על פריחת אילני סרק**, כי אם על שעושים פירות [וכדבריהם פסק המשנה ברורה (ס"ק ב) "דווקא באילני מאכל, שמזה הפרח עתיד להתגדל פרי, אבל אילני סרק לא"]. ועל זה כתב [האשל אברהם], דהוי רק ספק, ומזה הטעם רובא אינם מברכים ברכה זו, כי תמיד נראים פרחים באילני סרק כמה ימים קודם מאילני פירות, ועל אילני סרק אין לברך מספק, ואחר כך כשרואים באילני פירות מסופקים אולי כיון שכבר ראו באילני סרק ולא ברכו, הוה ליה כשהחיינו אחר ששכח ואכל מהפרי, כי **ההנאה דראיה מהפרי דאילנות** הוא כהנאה דאכילה דלגבי שהחיינו, וצל"ע בזה עכ"ל. הרי דנקט להדיא דברכת האילנות הוי ברכת הנהנין והשמחה".

וגם האדמו"ר הזקן כתב את ברכת האילנות בלוח ברכות הנהנין.

לעומת זאת כתב הערוך השלחן (סי' רכו) "היוצא ביומי ניסן ורואה אילנות שמוציאין פרח אומר בא"י וכו' כלומר **שנותן שבח והודאה** להשי"ת שברא בשביל האדם, אפילו דברים שאין בהם הכרחיות לחיי האדם כמו פרי אילנות". וכן כתב בספר תורת חיים (מובא בגליון השו"ע בסימן רכ"ו) על דברי המחצית השקל שכתב להשוות בין ברכת האילנות לברכת שהחיינו "ויש לחלק, דברכת שהחיינו היא ברכת שמחה, ובראיה הראשונה כבר עברה השמחה, והכא [בברכת האילנות] הוי **ברכת הודאה ושבח** כשאר ברכות הראיה, ושפיר מברך בראיה שניה".

ברכת האילנות על עצי ערלה

ו. ונראה כי השאלה האם ברכת האילנות היא ברכת השבח או ברכת הנהנין, עומדת בשורש הנדון האם מברכים ברכת האילנות על עצי ערלה.

רבי עקיבא איגר כתב בגליון השו"ע: "אם האילנות תוך ג' שנים לנטיעתן, אני מסתפק אם יברך כיון דאי אפשר ליהנות מפריה". וכנראה שורש הספק הוא, שאם גדר הברכה כברכת הנהנין, יתכן שאין לברך על ראיית עצי ערלה, שכן אי אפשר ליהנות מפירותיהם. אך אם גדר הברכה כברכת השבח, אין סיבה שלא להודות ולשבח בברכה על חידוש צמיחת העצים, גם בראיית עצי ערלה.

אולם מאי דמספקא לרבי עקיבא אייגר, פשיטא לגאון מטשעבין, שהוכיח בשו"ת דובב מישרים (ח"ג סימן ה) מדברי המשנה במסכת מעשר שני (פ"ה מ"א) שמחוייב לברך ברכת האילנות גם על עצי ערלה: "דתנן כרם של ערלה מציינים בחרסית, ורשב"ג פליג דסבירא ליה במה דברים אמורים בשביעית [שהשדות הפקר ומותר להיכנס אליהן, ועל כן יש להזהיר שהפירות ערלה], אבל בשאר שנים שבאים לגזול הלעיטהו לרשע וימות, ולהנ"ל גם בשאר שנים יהיה מחוייב לציין שהם אילני ערלה, שלא יכשלו אנשים כשרים ויעשו ברכה, ועוברים על לאו דלא תשא, אלא על כרחך דמחוייבים לברך גם על אילני ערלה". ומכאן קבע הגאון מטשעבין: "בפשיטות נראה דכוונת הברכה היא על ענין הבריאה בכללה, שבעצם נבראו אילנות ופירות ליהנות מהם בני אדם, ואין מעכב מה שמצד גזירת התורה אי אפשר ליהנות כעת מהם, דהא מכל מקום לאחר שיעברו שנות הערלה יהיו הפירות מהאילן מותרין, אם כן ענין הבריאה היא להנאת בני אדם". וכן מבואר בסיום דבריו שכתב: "נראה כסברא הפשוטה דמחוייב לברך **על עצם הבריאה**", והיינו שגדר ברכת האילנות **כברכת השבח** על עצם בריאת האילנות, ועל כן אין צריך **שיהנה** מהאילנות בפועל, ואין כל מניעה לברך ברכת האילנות גם בראיית עצי ערלה.

ז. על פי האמור ביאר בספר משמיע שלום את מחלוקת הטור עם ההגהות מיימוניות והמרדכי, האם רשאי לברך ברכת האילנות גם **לאחר שכבר גדלו הפירות**, שנחלקו בגדר ברכת האילנות: "הטור ס"ל דעיקרו דהך ברכה דברכת אילנות הוי **ברכת הנהנין והשמחה**, שנהנה ומתענג בראיית הפרחים שמוציאים האילנות. ולכן אם איחר לברך עד אחר שנפלו הפרחים, מכיון דליכא כבר הנאה מראיית האילנות ליכא ברכה. משא"כ בדעת המרדכי והגהות מיימוני, יש לומר דס"ל דברכת האילנות יסודו משום **ברכת השבח**, ולא שייך בכלל להנאת גופו, אלא דמשבח להקב"ה על החידוש, שמקודם היו העצים יבשים וביומי ניסן הפריחן הקב"ה. ומכיון דעיקרו ברכת השבח, שפיר ס"ל דיש לברך גם אחרי שנפלו הפרחים, דכל זמן דרואה אותן בזמן שגדלו הפירות יש חיוב ברכה, דהא עדיין לא בירך על הך חידושו שהיה בהאילנות, דמקודם היו יבשים לגמרי ועתה צומחים כבר פירות. וצריך לומר בדעת המרדכי והגהות מיימוניות דכוונת לשון הברכה שמברכים וברא אילנות טובות ליהנות בהם בני אדם, אין הכוונה שנהנה מראיית פריחת האילנות, אלא דקאי על עיקר האילנות שנהנים מהם בזמן אכילת הפירות, וכיוצא בזה אלא דהך ברכת השבח מברכים בזמן פריחת האילנות".

ומבוארת גם מחלוקת הראשונים, האם רשאי לברך ברכת האילנות רק בראיה הראשונה, או גם לאחר מכן, והמרדכי לשיטתו בזה, במה שכתב שמברכים רק על הראיה הראשונה, כי בגדרי **השבח** מברך רק על הראיה הראשונה: "והנה המרדכי כתב דרק מברכין בפעם הראשונה בשנה שמוציאין פרח, ובאמת המרדכי אזיל לשיטתו דמכיון דס"ל דברכת האילנות הוי ברכת השבח וכמו שביארנו שיטתו, לכן ס"ל דיכול לברך הך ברכה אם לא ראה בזמן הפרחים עד כי גדלו הפירות, דהא סוף כל סוף עכשיו רואה בחידושו של האילן. ולכן שפיר ס"ל להמרדכי דמברך רק פעם אחת בזמן החידוש על עיקר חידושו".

ברם אם גדר הברכה כברכת הנהנין, הרי מברך כשנהנה, וממילא רשאי לברך גם בראיה השניה, וכמו שפסק המשנה ברורה כדברי המהרי"ל.

ח. ממוצא הדברים ביאר בספר משמיע שלום, את לשון הרמב"ם [אות א] שברכת האילנות היא דווקא "כשיוצא" לשדות ולגנות, כי הברכה בגדר ברכת הנהנין והשמחה, ולכן רק באופן שמכוון ליהנות, רשאי לברך, ולא כשרואה את האילנות בדרך אגב: "דעת הרמב"ם דעיקרו דברכת האילנות הוי ברכת הנהנין והשמחה, ולכן הוסיף הרמב"ם הך לשון היוצא לשדות ולגנות ביומי ניסן וראה אילנות פורחות, לומר דכשרואה בעיר דרך אגב אילנות פורחות ואין לו כוונה ליהנות מהם, בזה שפיר יש לומר מכיון דאינו נהנה מהם ליכא חיוב, דהך ברכה יסודו ברכת הנהנין והשמחה. ולזה כתב היוצא לשדות ולגנות, והיינו בכוונה תחילה ליהנות מפריחת האילנות, דרך בכהאי גוונא איכא חיוב ברכה. אבל באמת אין הכי נמי דאם יש לו הנאה לראותם בעיר, אין חילוק בין אילנות שבעיר לאילנות שבשדה, ורק דהרמב"ם בעי בה למימר דבעינן כוונה ליהנות מראיתם, ולא שיראה דרך אגב. ומקור דברי הרמב"ם נראה מלשון הגמרא האי מאן דנפיק וכו', ואמאי לא נאמר האי מאן דחדי ביומי ניסן אילני דקא מלבלבי, דלשון נפיק מיותר, ולזה מבאר הרמב"ם דנפיק לשדות ולגנות ולא שרואה דרך אגב, אלא דבעינן כוונה ליהנות מהם, אך **בראיה בעלמא בלי הנאה לא שייך ברכת הנהנין**."

והנה גם מרן השו"ע כתב בלשון "**היוצא** בימי ניסן וראה אילנות שמוציאים פרח", ולא כתב בסתם "**הרואה** אילנות שמוציאים פרח", ועל פי המבואר לעיל, נלמד שגם לדעתו גדר הברכה הוא כברכת הנהנין. ומעתה יובן מדוע קבע מרן המחבר את דיני ברכת **ראיית** האילנות בחודש ניסן, כסימן מיוחד וחשוב העומד בפני עצמו, בנפרד מברכת **ראיית** אילנות טובות וכל שאר ברכות הראיה, כדי ללמדנו כי בשונה משאר ברכות הראיה שהן ברכות השבח, ברכת האילנות היא ברכת הנהנין.

ענף ב

חיוב נשים בברכת האילנות

עוד יש לברר בדיון ברכת האילנות, האם נשים חייבות לברך ברכה זו. ושורש השאלה, היות ויש זמנים שאין מברכים את הברכה, וכפי שיובא להלן, לכאורה הרי זו מצות עשה שהזמן גרמא, ונשים פטורות.

ברכת האילנות בלילה

ט. מצוות שקיומן ביום ולא בלילה, נחשבות כמצוות עשה שהזמן גרמן, כדוגמת מצות ציצית, שחיובה רק ביום, ולכן נשים פטורות מקיומה (שו"ע או"ח סי' יז סע' ב ומשנ"ב שם). ומצות ברית מילה, שאין מלים אלא ביום, וכתבו התוספות בקידושין (כט, א ד"ה אותו) כי מסיבה זו ברית מילה נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא.

ולכאורה היה מקום לדייק מדברי הגמרא "מאן דנפיק **ביומי** ניסן", שחיוב ברכת האילנות הוא דווקא ביום ולא בלילה, יוצא לפי זה שהברכה היא מצות עשה שהזמן גרמא.

אולם הראשון לציון, רבי יצחק ניסים, כתב בספרו שו"ת יין הטוב (סימן מה) "ונראה דלכולי עלמא איתא לברכה זו בלילה, דאף למאן דאמר יומי דניסן דווקא, היינו למעוטי ימים שלפניהם ושלאחריהם, אבל לא לאפוקי לילותיהם". וצ"ל לדברי המשנה למלך (הלכות מתנות עניים פ"ח ה"א) שהביא את דברי הרשב"א (ח"ג סימן נב) שכתב: "בכל לשון נכללו הלילות בכלל הימים, הלכך מי שנדר ליתן פרוטה בכל יום, יכול ליתן בין ביום ובין בלילה". ומבואר שבסתמא, כאשר נכתב בתורה לשון "יום", הדבר כולל יום ולילה. [ואין להקשות על דברי הרשב"א, מהלימוד מהפסוק "ביום השמיני ימול בשר ערלתו" (יבמות עב, א), שחיוב המילה ביום ולא בלילה, ומפורש איפוא, שכן יש דיוק מהכתוב "יום", שהכוונה רק ביום ולא בלילה. כי היא גופא, רק במקום שיש לימוד מיוחד, הפסוק בא למעט יום ולא לילה, מה שאין כן בכל מקום, כאשר נכתב לשון "יום", הדבר כולל יום ולילה, ובכלל זה דברי הגמרא "מאן דנפיק ביומי ניסן", שאין הכוונה ליום בדווקא, אלא גם ביום וגם בלילה].

וכן נקט בשו"ת צ"ץ אליעזר (חלק יב סימן כ) "כן לדעתי צודק הבעל יין הטוב שם דאיתא לברכה זו גם בלילה, ואין מקום חלות לסברת חילוקו לגבב ולהבדיל בזה בין יום ללילה, וגם בלילה [ובפרט לאור הנר] אפשר שפיר להתרשם וליהנות ביופי הראיה ובהתחדשות הבריאה".

ברכת האילנות בשבת

י. בספר כף החיים (סי' רכו אות ד) כתב שאין לברך ברכת האילנות בשבת ויום טוב, משני נימוקים: [א] "שמא יטלטל האילנות או יקח בידו הפרחים להריח בהם, או שמא יתלוש". [ב] על פי דברי המקובלים שבברכה זו מברר ניצוצי הקדושה מן הצומח, יש בזה איסור בורר בשבת, כדבריו: "ונראה לדברי המקובלים שכתבו שעל ידי ברכה זו מברר ניצוצי הקדושה מן הצומח, יש עוד איסור נוסף דבורר [בשבת], ועל כן אסור לברך ברכה זו בשבת ויום טוב". [ג] בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' קצא) הוסיף שיש לאסור מטעם נוסף, על פי האמור בדברי הרמב"ם שיוצא **לגנות ולשדות** לברך הברכה, ויש לחשוש שיוציא סידור לברך: "ומהאי טעמא גופא שנהגו לא לצאת לתשליך בראש השנה בשבת, נהגו לא לצאת בשבת לברכת האילנות, דחוששים שמא יוציא סידור להתפלל או לברך". נמצא לפי דבריהם, כי ברכת האילנות תלויה בזמן, שהרי בשבת וימים טובים אין לברכה, ואם כן יש להחשיבה כמצות עשה שהזמן גרמא, ונשים יהיו פטורות מלברכה.

יא. אולם הפוסקים דחו את שני הנימוקים שהביא הכף החיים.

על הטעם הראשון, שאין לברך מחשש שמא יטלטל האילנות או יקח בידו הפרחים להריח בהם או שמא יתלוש, כתב בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סימן לז) "נלענ"ד נכון שאין מקום להך חששא, והוא מהא דאיתא (סוכה לז, ב) ואמר רבה הדס במחובר מותר להריח בו. ומעתה אם מותר להריח בשבת בהדס המחובר, ולא חיישינן שמא יתלשנו, ואע"פ שהוא מתקרב אליו להריח בו, וככל שמתקרב יותר מריח יותר, ואפילו הכי כיון שגם במחובר יכול להריח בו ולא חיישינן שיבוא לתלוש, אם כן מכל שכן בברכת האילנות שאינו צריך להתקרב אל האילן כלל, וכל שמכיר בראיה ברורה ובהירה את הבלבוב שבהם דיו, ואע"פ שהוא

עומד רחוק מהם, בודאי שאין מקום לחוש שמא יבא לתלוש, מאחר והוא יכול לברך עליהם כשהם מחוברים ואפילו מרחוק".

ומוסיף הבצל החכמה: "גם למבואר במג"א (סי' שלו ס"ק י) בשם הים של שלמה והר"ן לאסור להריח בשבת בהדס המחובר שמא יתלוש, לא שייך לאסור בנדון דידן. דטעמא דהדס בחיבור אסור להריח בו, משום שאם יתלשנו יהא מותר לו להריח בו. וכל זה לא שייך באילני דמלבלבי, דלא קיימי לריחא אלא לאכילת הפרי, ואדרבה אם יתלוש להפרח והנץ, לא יתהווה שוב ממנו פרי, ובוודאי לא יתלוש, שגם בחול אין הפרח עומד לתלישה, משא"כ הדס".

וגם בשו"ת יין הטוב [בהמשך דבריו המובאים לעיל] כתב: "נראה לענ"ד דבשבת ויו"ט נמי יכול לברך על ראיית אילנות דמלבלבי, דהרי להריח בשבת בפרחי האילנות במחובר נראה דשרי, כל שכן לברך על ראייתם, כדקיימא לן בטור ושו"ע (סי' שלו ס"ע י) דבהדס וכל דבר שאינו עומד לאכילה אלא להריח בלבד, מותר להריח בו במחובר בשבת, ובדבר שעומד לאכילה אסור, ופרחי האילנות כל זמן שהם פרח הרי אין עומדים לאכילה, ואותם שיש להם ריח יש לומר דמותר להריח בהם במחובר כמו בהדס, וכל שכן דשרי לברך על ראייתם מרחוק".

יב. ועל הטעם השני שאסר בכף החיים לברך משום איסור "בורר" בשבת, שמברר ניצוצי הקדושה מן הצומח, כתב בצל החכמה: "אין לי עסק בנסתרות, אבל קשה לי להבין איך יהיה בזה איסור בורר, שאם אמרו המוציא את החי פטור לפי שלא היה במשכן, אם כן מכל שכן שלא היתה ברירה כזו במשכן". ובשו"ת יין הטוב כתב: "והיה נראה להעיר בדבריו אלה, דאין דרך ברירה בכך, ולא מצינו איסור בורר בכהאי גוונא, ואין לנו עסק בנסתרות".

ובשו"ת יחזקיה דעת (ח"א סימן ב) כתב על דברי כף החיים: "תמיהני שמנין לו שבענין רוחני כזה שייך דין בורר, וכל המלאכות האסורות בשבת למדנו ממלאכת המשכן, וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. והרה"ג רבי אברהם פלאג' בספר וימהר אברהם (מערכת ב' אות צ"ט) כתב בשם הרה"ג רבי אברהם פונטרימולי בדרשתו, שחקר איך מתפללים בשבת, והרי אסור לברר אוכל מתוך הפסולת (שלא לאלתר). ותיירץ, שמכיון שיש בזה פיקוח נפש של הצדיקים מותר. ע"ש. ועל כגון זה י"ל אין משיבין על הדרש. ומרן החיד"א בספר מראית העין בחידושי לסנהדרין (ק"ע"א) כתב, שאין להוציא דין על פי סודות. ובשו"ת חתם סופר (חאו"ח סי' נ"א) כתב, ואני אומר, כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום לא תזרע כרמך כלאים פן תקדש המלאה".

והביא ראייה שמותר לברך ברכת האילנות בשבת "מדברי המדרש (ב"ר פרשה כט) מעשה בחסיד אחד שיצא לכרמו בשבת, וראה עוללה אחת, ובירך עליה". ופירש הגאון רבי שמואל יפה, ביפה תואר שם, שבירך על ראייתה ברכת שהחיינו. הרי שלא חששו לגזור בזה שמא יתלוש. והוא הדין לברכת האילנות". ומתוך כך הכריע הגר"ע יוסף: "לכתחילה מהיות טוב, יש לברך ברכת האילנות בימות החול, ורק אם לא נזדמן לו לברך אלא בשבת הסמוכה לסוף חודש ניסן, וחושש שמא ישכח ויפסיד ברכה זו לגמרי, אז יברך ברכת האילנות בשבת. והזריזים המקדימים למצוות נוהגים לברך ברכת האילנות בציבור, בראש חודש ניסן או למחרת. וברוב עם הדרת מלך".

וגם הגר"מ שטרנבוך, לאחר שכתב שיש לאסור לברך בשבת מחשש שמא יוציא סידור לברך [במקום שאין עירוב], כתב בסיום דבריו, שאדרבה, אם נאסור לברך בשבת "גורם מכשול שמעביר על המצוה הבאה לידי ואסור, וכל שכן להפוסקים שעיקר ברכה היא רק פעם ראשונה שרואה, ואם נמנע מלברך בשבת מבטל הברכה לדבריהם. ואף שלהלכה נראה ההכרעה שמברך גם אחר כך, עיין במשנה ברורה (סי' רכו"ס"ק ה) היינו בלא בירך, אבל לכו"ע עיקר המצוה לברך פעם ראשונה כשרואה". לסיכום, בניגוד לדברי הכף החיים שאסר לברך ברכת האילנות בשבת, רוב הפוסקים [בצל החכמה, יין הטוב, יחווה דעת, תשובות והנהגות] סבורים כי מותר לברך בשבת. ולפי דעתם, פשיטא שאין להחשיב את ברכת האילנות כמצות עשה שהזמן גרמא.

האם ברכת האילנות נחשבת מצות עשה שהזמן גרמא בשל הזמן המסויים שנאמרת בו

יג. והנה לעיל [אות ב-ג] הובאה מחלוקת הפוסקים, האם לשון הגמרא "האי מאן דנפיק **ביומי ניסן**", נאמר **בדווקא**, לומר **שזמן ברכת האילנות הוא רק בחודש ניסן**. החיד"א, כף החיים והאור לציון, הכריעו כדברי שו"ת הלכות קטנות, שיש לברך בשם ומלכות רק בימי ניסן, כפשטות לשון הגמרא, הטור והשו"ע, וכדברי המקובלים. ואילו המשנה ברורה נקט כדברי הריטב"א, שרשאי לברך גם בחודש אחר בזמן ראיית האילנות בלבד.

ומתוך כך כתב הגרצ"פ פרנק בשו"ת הר צבי (או"ח סימן קיח) "נתעוררתי לחקור, למאן דאמר דביומי ניסן דווקא, אי נשים איתנייהו בברכה זו, דלכאורה יש לומר דהוה מצות עשה שהזמן גרמא ופטירי". ומבואר בדבריו, כי השאלה האם נשים מחוייבות בברכת האילנות תלויה ועומדת במחלוקת הפוסקים הנ"ל: לדעת הסוברים שניתן לברך רק ביומי דניסן, הרי זו מ"ע שהזמן גרמא, ונשים פטורות. אך לדעת המשנה ברורה שהכריע כדברי הריטב"א, שרשאי לברך גם בחודש אחר בעת ראיית האילנות בלבד, לכאורה אין קיום המצוה לברך על ראיית האילנות תלוי בזמן מסויים, ועל כן גם נשים מחוייבות בברכה זו. ובספר הליכות שלמה (מועדים, ניסן, פ"ב סע' ה) מובא בשם הגרש"ז אויערבך: "אם לא בירך ברכת האילנות בראיה הראשונה, מסתבר שיברך כשרואם שנית". ובסעיף שלאחריו כתב: "המנהג שאין הנשים מברכות ברכת החמה". והטעם לכך, בגלל שברכת החמה היא מצות עשה שהזמן גרמא. ומעניין לציון, שבסעיף העוסק בדין ברכת האילנות, לא הורה הגרש"ז לנשים שלא יברכו מסיבה זו, וכנראה סבר שברכת האילנות אינה נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא, ונשים מחוייבות בברכה.

חיוב נשים בברכת הלבנה ובברכת האילנות

יד. ונראה לדון בחיוב נשים בברכת האילנות, על פי מחלוקת הפוסקים בחיוב נשים בברכת הלבנה. לדעת המג"א (או"ח סי' תכו) נשים פטורות מברכת הלבנה, היות זו מ"ע שהזמן גרמא [והוסיף בשם השל"ה: "ואע"ג דהם מקיימות כל מ"ע כגון סוכה, מכל מקום מצוה זו אינן מקיימות, מפני שהן גרמו פגם הלבנה"].

רבי שלמה קלוגר, תמה על דברי המג"א בחיבורו חכמת שלמה על גליון השו"ע (שם) ובשו"ת האלף לך שלמה (סימן קצג) "דמצות עשה שהזמן גרמא לא הוי רק אם גוף המצוה שייך בכל יום בשנה, ואין מניעת

קיומה רק מכח הזמן, בזה נחשב מ"ע שהזמן גרמא. אבל בלבנה אין המניעה מכח הזמן, רק מכח גוף הלבנה, שאינה מתחדשת רק מחודש לחודש, ולא שייך לברך אחר שכבר הולכת וחוסרת, והוי כאילו לא היה לבנה מעולם. ואם כן אין המניעה מכח הזמן, ולכך לא שייך לומר דהוי מ"ע שהזמן גרמא".

כלומר, לדעת הגר"ש קלוגר, מצות עשה שהזמן גרמא היא מצוה שאין כל מניעה לקיימה בכל יום מצד עצמה [כגון לבנות סוכה או ליטול לולב], אלא שהתורה קבעה שקיום המצוה בזמן מסויים [כגון סוכות, בט"ו בתשרי]. מה שאין כן מצוה שמצד עצמה לא ניתן לקיימה בכל זמן ועת, אי אפשר להגדירה כמצוה עשה שהזמן גרמא. ולכן ברכת הלבנה שהיא מצוה שאי אפשר לקיימה מצד עצמה בכל זמן ועת, שכן הברכה נאמרת רק בזמן התחדשות הלבנה, אינה מוגדרת כמצוה עשה שהזמן גרמא [ורבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור בירושלים, יישב את דברי המג"א מקושיית הגר"ש קלוגר: "בקידוש לבנה עצם הברכה היא על הלבנה שנתחדשה, ומצד עצם המצוה היה שייך לקדשה גם כשאינה בחידושה אלא היא כבר בחסרונה שמתקטנת והולכת, דמכל מקום מברכים על הלבנה שתתחדש בחודש זה ועכשיו כבר נתקנה, אלא שחז"ל הגבילו את זמן המצוה לזמן חידושה. וכיון שעצם המצוה היה שייך גם בזמן חסרונה אלא שהיא מוגבלת לזמן חידושה, חשיבא שפיר מצוה שתלויה בזמן, והיא מ"ע שהזמן גרמא שנשים פטורות"].

ממחלוקת המג"א והגר"ש קלוגר בנדון חיוב נשים בברכת הלבנה, ניתן ללמוד על חיובן בברכת האילנות, וכפי שכתב ידידי הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן קצ) וז"ל: "בברכת הלבנה כל חודש, לא נהגו נשים לברך, ועיין בחכמת שלמה דאין הטעם משום דהוי מ"ע שהזמן גרמא, דלא נקרא זמן גרמא, שאין המניעה שאי אפשר לברך בסוף החודש מכח הזמן, אלא משום שהלבנה לא נראית. ולפי זה גם באילנות לא נראים בפריחה אלא ביומי דניסן, אבל לא נקרא זמן גרמא, ולפי זה יתחייבו נשים ברכת האילנות. ברם דעת המג"א שם, דחשיב קידוש לבנה מ"ע שהזמן גרמא, אלא דמה שאין נוהגות לברך אף דמברכות על שאר מצות עשה שהזמן גרמא הוא משום שגרמו פגם הלבנה, ולכאורה לפי זה הוא הדין באילנות".

היוצא מדבריו, כי חיוב נשים בברכת האילנות, תלוי במחלוקת הפוסקים בחיובן בברכת הלבנה: לדעת המג"א ברכת הלבנה נחשבת מ"ע שהזמן גרמא, והוא הדין ברכת האילנות, ולכן נשים פטורות. ולדעת הגר"ש קלוגר, כשם שברכת הלבנה אינה נחשבת מ"ע שהזמן גרמא, אף ברכת האילנות אינה נחשבת מ"ע שהזמן גרמא, ולכן נשים מחויבות בברכה.

חיוב נשים בברכה על מ"ע שהזמן גרמא כשאינו במצוה עשיה

טו. והנה לדעת הרמ"א, למרות שנשים פטורות מקיום מ"ע שהזמן גרמא, אם רצו לקיימה, הזכות בידן לקיימה **בברכה**, כמובא בדבריו בהלכות ציצית (או"ח סי' יז סע' ב) ושופר (סי' תקפט סע' ו). ואמנם הובאו לעיל דברי המג"א בשם השל"ה, שלמרות שמעיקר הדין מותר לדעת הרמ"א לנשים לברך על קיום מ"ע שהזמן גרמא, הן אינן מקיימות את מצות ברכת הלבנה "מפני שהן גרמו פגם הלבנה".

ומאחר וטעם זה כמובן אינו שייך בברכת האילנות, נמצא כי לפי המבואר בדעת המג"א שיש להשוות בין ברכת האילנות לברכת הלבנה לענין זה שהן נחשבות כמ"ע שהזמן גרמא, לכאורה אין כל מניעה לנשים הפטורות מהברכה, לברך את ברכת האילנות אם רצון בכך, ולא כדברי הגר"מ שטרנבוך לעיל.

אולם המג"א עצמו ייסד במקום אחר (או"ח סי' רצו ס"ק יא) חידוש גדול בשיטת הרמ"א, אימתי מותר לנשים לקיים מ"ע שהזמן גרמא בברכה. לדעת הרמ"א (שם סע' ח) "נשים לא יבדילו לעצמן". וכתב הב"ח (שם) כי "אפילו למאן דאמר שנשים פטורות מהבדלה, מכל מקום יכולות להבדיל לעצמן כמו בשופר ולולב, והמנהג שאפילו יש שם אנשים, שיכולים לשמוע מפייהם מבדילות לעצמן". וחידוש המג"א: "ואפשר דדעת רמ"א **במצוה שיש בה עשיה** רשאין [הנשים] לעשות ולברך, אבל **בדבר שאין בה אלא הברכה**, כגון כאן אין רשאות. ואפשר דמהאי טעמא לא נהגו לקדש הלבנה". ומתבאר בדבריו, כי לא בכל מ"ע שהזמן גרמא, מותר לנשים לברך. הן רשאיות לברך רק במצוות שיש בהן עשיה, כגון שופר וסוכה, ולא במצוות שאין בהן עשיה. ומגדיר המג"א מהי "מצוה שאין בה עשיה", כגון מצוה שיש בה רק ברכה, כדוגמת ברכת ההבדלה וברכת הלבנה. ולפי זה מסתבר כי דין ברכת האילנות כברכת הלבנה, שהרי אין בברכה עשיה כל שהיא, ובדבר "שאין בה אלא הברכה", אין לנשים לברך.

אולם לאחר העיון נלע"ד שיש לחלק בין ברכת הלבנה לברכת האילנות. המשנה ברורה פסק בהלכות ברכת הלבנה (סי' תכו ס"ק א) "סומא חייב בקידוש הלבנה, כי ברכה זו נתקנה על חידוש העולם, וגם הוא נהנה על ידי שאחרים רואים ומוליכים אותו על הדרך, ודומה ליוצר המאורות". ויש ללמוד מכך, שאין חיוב **לראות** את הלבנה כדי לברך, שהרי הסומא אינו רואה אותה. אלא מברך על ההנאה שיש מאור הלבנה [ולכן כאשר הלבנה מכוסה בעבים אין מברכים, כי לא מאורה נגרמת הנאה]. וזהו ההסבר בדברי המג"א, שנהגו שהנשים אינן מברכות על הלבנה, בגלל שאין במצוה "עשיה" ואין בה "אלא הברכה", כי בברכת הלבנה אינו נדרש לעשות מעשה כל שהוא, ואפילו אינו מחוייב לראותה.

מה שאין כן בברכת האילנות, נתבאר לעיל [ענף א] שהברכה נתקנה על **ראיית** העצים בבלבובם, והרי זו מצוה "שיש בה עשיה". ובמיוחד לשיטת הרמב"ם שדייק בלשונו לומר "**היוצא** לשדות או לגנות", ברכת האילנות היא מצוה "שיש בה עשיה", ושפיר יהיה מותר לנשים לברכה, גם לפי חידושו של המג"א.

• • •

חיוב נשים בספירת העומר והבאת ביכורים

טז. הגרצ"פ פרנק כתב [בהמשך דבריו המובאים לעיל, כי גם לדעת הסוברים שניתן לברך רק ביומי דניסן, אין זו מ"ע שהזמן גרמא, ולכן גם נשים יהיו מחוייבות בברכה. לביאור הדברים נקדים לדון בחיוב הנשים בספירת העומר והבאת ביכורים.

בספר החינוך (מצוה שו) כתב: "ונוהגת מצות ספירת העומר מדאורייתא בכל מקום **בזכרים**, בזמן הבית שיש שם עומר". ומשמע מדבריו כי נשים פטורות ממצות ספירת העומר. וכנראה טעמו, משום שזו מ"ע שהזמן גרמא. וכן מסתבר בפשטות, שהרי מצות ספירת העומר תלויה בזמן, כלשון הכתוב "וספרת לכם **ממחרת השבת**", והיינו שיש זמן קבוע לקיום המצוה, מיום ט"ז בניסן ואילך.

אולם הרמב"ן בחידושו למסכת קידושין (לד, ב), כתב על דברי התנא "ואיזוהי מצות עשה שלא הזמן גרמא, מזוזה, מעקה, אבידה ושילוח הקן", כי התנא "שייר טובא, מורא וכבוד, **ביכורים** וחלה, כיסוי הדם,

ראשית הגז, מתנות, ספירת העומר, פריקה, טעינה, פדיון פטר חמור, ורוב המצוות כן, אלא לא בא לפרש ולמנות את כולם". ומפורש בדבריו שמצות ספירת העומר היא מ"ע שאין הזמן גרמא, וזה תמוה, שהרי לכאורה המצוה תלויה בזמן, יום ט"ז בניסן. ואכן בשו"ת אבני נזר (סימן שפד) כתב: "אשר הוקשה לו בדברי הרמב"ן שמנה ספירת העומר בכלל מצוות שאין הזמן גרמא והענין פלאי".

ותירץ האבני נזר: "ואפשר סבירא ליה לרמב"ן דעומר לא תלתת תורה בזמן עצמו שמקריבין בו, היינו שיקריבו העומר בט"ז בניסן, רק ממחרת השבת מתרגמינן מבתר יומא טבא, אם כן אין זמן ט"ז בניסן גורם. ואם תאמר מכל מקום זמן השבת הוא ט"ו בניסן גורם, הלא כל מצוות השבת נשים חייבות, פסח מצה מרור, גם לספר ביציאת מצרים כתב בחינוך דחייבות, הוא הדין עומר אי אתה יכול לפוטרים מחמת שזמן יום טוב גמרא, כיון שכל מצוות שביום טוב נשים חייבות". לדעת האבני נזר, הרמב"ן סבור שנשים מחוייבות בספירת העומר למרות שזו מ"ע שהזמן גרמא, כי זמנה של מצות הספירה נאמר בתורה בלשון "ממחרת השבת", ו"שבת", היינו חג הפסח, ומכאן נלמד שנשים מחוייבות במצות ספירת העומר כחלק מחיובן בכל מצוות הפסח.

עוד מפורש בדברי הרמב"ן, כי גם מצות הבאת הביכורים היא מ"ע שאין הזמן גרמא. וגם זה תמוה מאד, שהרי לכאורה המצוה תלויה בזמן, כמפורש במשנה (ביכורים פ"א מ"ו) "מעצרת ועד החג מביא וקורא, מן החג ועד חנוכה מביא ואינו קורא. רבי יהודה בן בתרא אומר, מביא וקורא". וברע"ב הוסיף: "ומחנכה ואילך אינו מביא כלל". ומאחר ואין מביאים ביכורים לא לפני עצרת ולא אחרי חנוכה, פירוש הדבר שזו מצות עשה שהזמן גרמא, ודברי הרמב"ן צ"ע.

וכן נראה מדברי בעל המשנה ראשונה, שתמה על דברי המשנה (ביכורים שם מ"ה) שהאשה מביאה ביכורים אך אינה קוראת את פרשת הביכורים, והטעם לכך בגלל שאינה יכולה לומר "האדמה אשר נתת לי", כי ארץ ישראל לא נתחלקה לנשים, ותמוה "למה לי קרא, תיפוק ליה דהוי ליה מצות עשה שהזמן גרמא, שהרי אין מביאים ביכורים קודם לעצרת". ומפורש בדבריו שמצות הבאת ביכורים היא מ"ע שהזמן גרמא עקב היותה מוגבלת לזמן מסוים, שלא כהבנת הרמב"ן, וצ"ע.

יז. ולענ"ד נראה כי השאלה האם מצות הבאת ביכורים נחשבת כמ"ע שהזמן גרמא, תלויה במחלוקת תירוצי התוספות במסכת בבא בתרא (פא, א ד"ה ההוא) בגדר המצוה, האם חיוב הבאת הביכורים מוטל על הגברא, או שזהו דין בחפצא, להביא ביכורים מ"האדמה" וה"פירות".

בגמרא (שם) למדו מהפסוק האמור בפרשת ביכורים (דברים כו, י) "אשר תביא מארצך", למעט חוץ לארץ, שאין חיוב להביא ביכורים מפירות שצמחו בה. והקשו התוספות מדוע נצרך לימוד זה, והרי נאמר בגמרא (קידושין לו, ב) "כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ", ואם כן פשיטא שאין חיוב הבאת ביכורים מפירות חו"ל, שהרי זו מצוה התלויה בארץ, ומדוע הוצרכו ללמוד זאת מהפסוק "אשר תביא מארצך".

ותירצו התוספות: "ויש מפרשים משום דביכורים איתקשו לבשר בחלב, דכתיב (שמות כג, יט) ראשית ביכורי אדמתך וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו, ובמכילתא בהדיא מקיש להו, וסלקא דעתך שיהו נוהגין אף בחוצה לארץ כמו בשר בחלב". ועוד תירצו התוספות: "ולרשב"א נראה דלא חשיבי ביכורים מצוה תלויה

בארץ, דלא דמי לתרומה ומעשר וחלה, דהתם גוף הפירות מחוייבים בתרומה, דטבל נינהו ואסורים באכילה, ולכך חשובים הם תלויים בארץ, אבל ביכורים אין החיוב תלוי בפירות אלא באדם, דאין נאסרים באכילה אע"פ שלא הפריש מהן ביכורים. אבל ביכורים ודאי חובת הגוף נינהו כעבודה זרה, דילפינן מינייהו בקדושין (לז, א) שאין החיוב תלוי בפירות אלא באדם". ולמדנו מדברי התוספות, כי נחלקו התירוצים בגדר מצות הבאת הביכורים. לפי התירוצ הראשון, החיוב אינו מוטל על **הגברא**, אלא זהו דין **בחפצא**, והיינו שיש חיוב הבאת ביכורים מ"האדמה" וה"פירות". אולם בתירוצ השני, סוברים תוספות כי ביכורים היא "חובת הגוף" והיינו חיוב המוטל על **הגברא**.

והנה הגדרת מ"ע שהזמן גרמא היא בוודאי על **הגברא**, שכאשר האדם מחוייב במצוה, והגבילו אותו מלקיימה אלא בזמן מסוים, הרי זו מ"ע שהזמן גרמא. אולם כאשר חיוב המצוה אינו על הגברא אלא **בחפצא**, אין זה שייך כלל להגדרת מ"ע שהזמן גרמא.

נמצא כי תמיהת המשנה ראשונה, מדוע צריך לימוד מפסוק לפטור נשים מקריאת פרשת ביכורים "תיפוק ליה דהוי ליה מצות עשה שהזמן גרמא, שהרי אין מביאים ביכורים קודם לעצרת", נכונה רק לפי התירוצ השני של התוספות, שחיוב הבאת הביכורים מוטל על **הגברא**, ברם לפי התירוצ הראשון, שחיוב הבאת הביכורים אינו על הגברא אלא על הפירות, אין זה שייך כלל להגדרת מ"ע שהזמן גרמא, ואי אפשר לפטור נשים מחיוב הביכורים בנימוק שזו מ"ע שהזמן גרמא.

מצות עשה ש'דבר אחר' גורם לקיומה בזמן מסוים

יח. בתירוצ תמיהת המשנה ראשונה, העתיק רבי עקיבא איגר בגליון המשניות (שם) את דברי הטורי אבן (מגילה כ, ב) שביאר: "והא דלא הוי [הבאת הביכורים] מ"ע שהזמן גרמא, דהא זמן הבאת ביכורים הוא מן החג ועד חנוכה, דדווקא מצוה **שאינו נוהג בכל זמן מצד עצמו**, זהו מיקרי זמן גרמא. אבל הא דמן חנוכה ואילך אינו מביא, אינו מצד עצמו של הימים שגורם שאינם בני הבאה, אלא **דבר אחר גורם להם**, שאין מצויין על פני השדה עוד, ואילו היו מצויין עוד על פני השדה הוו הימים ימי הבאה. וכן הא דאחר החג אינו זמן קריאה, **אינו מצד עצמן של ימים**, אלא **דבר אחר גורם להם**, דאין קריאה אלא בזמן שמחה, שזהו בזמן קריאה ולקיסה שאדם שמח בהם, ואילו היה גם אחר החג היה באמת ראוי לקריאה. הלכך לאו מ"ע שהזמן גרמא נינהו, משום הכי נשים מביאות, וגם מקריאה לא מפטרי, רק ממקרא דאינה יכולה לומר אשר נתת לי".

למדנו מדברי הטורי אבן, כי מצות עשה "שהזמן גרמא" היא מצוה שהסיבה לקיומה תלויה אך ורק בזמן, כדבריו של רש"י בפירוש המשנה (קידושין כט, א) "מצות עשה שהזמן גרמא - **שהזמן גורם לה שתבוא**". לדוגמא, הזמן של ט"ו בתשרי גורם לקיום המצוה, וזו הסיבה היחידה לכך שאי אפשר לקיים את מצות הסוכה אלא בתאריך זה. אולם כאשר קיום מצוה לא מתאפשר בזמן מסוים, לא בגלל שהזמן מעכב את קיום המצוה, אלא בגלל שיש "**דבר אחר**" המעכב את קיום המצוה, אין מצוה זו נחשבת כמצות עשה **שהזמן גרמא**, כי אין זו מצוה "**שהזמן גורם לה שתבוא**". והדוגמא לסוג כזה של מצוה, היא מצות הבאת הביכורים, שהסיבה לכך שאי אפשר להביא ביכורים אלא בזמן מסוים [בין עצרת לחנוכה] אינה בגלל שיש **זמן** שמגביל את קיום המצוה, אלא בגלל שיש "**דבר אחר**" המעכב את קיום המצוה, והיינו שאפשר להביא

ביכורים רק כאשר האדם שמח בהבאתם ובזמן שהן מצויים על פני השדה. ולכן ניתן להביא ביכורים בין עצרת לחנוכה בלבד, כי לאחר חג הסוכות ועד חנוכה, אי אפשר לקרוא את פרשת הביכורים היות ואין הקריאה אלא בזמן שמחה, שהיא בזמן קצירה ולקיטה שאדם שמח בהם, ולאחר החג כבר לא קוצרים ומלקטים מן השדה. ולכן לאחר חנוכה אין מביאים ביכורים, כי התבואה כבר בכלל לא מצויה בשדות [ובאמת אם היה גם לאחר החג זמן קצירה ולקיטה, היה רשאי להביא את הביכורים גם אז].

ולכן סבר הרמב"ן, כי גם מצות הבאת הביכורים היא מ"ע **שאיין** הזמן גרמא, היות והסיבה להגבלת קיום המצוה לזמן מסויים לא נובעת בגלל **הזמן**, שיש זמן שגורם לקיום המצוה בזמן זה בלבד, אלא נובעת מהסיבה "שיש דבר אחר המעכב את קיום המצוה", כי הבאת הביכורים מתאפשרת רק כאשר התבואה והפירות מצויין על פני השדה ויש שמחה בהבאתם.

[התוספות במסכת מנחות (צג, ב ד"ה יליף) הקשו: "ואם תאמר ולמה לי קרא למעוטי נשים מסמיכה, תיפוק לי דמצות עשה שהזמן גרמא, אם תיכף לסמיכה שחיטה דאורייתא". כי התוספות הבינו ש"סמיכה" על הקרבנות נחשבת כמ"ע שהזמן גרמא, בגלל שאי אפשר לשחוט בלילה, ומכיון שהסמיכה צריכה להיות "תיכף" לשחיטה, ושחיטה אינה אלא ביום, נמצא שגם לסמיכה יש הגבלה בזמן, ולכן זו מ"ע שהזמן גרמא ונשים פטורות, ותמה התוספות מדוע צריך לימוד לדין זה.]

רבי עקיבא איגר בחידושיו הקשה על התוספות: "ואני בער לא אדע מנא לן לרבותינו בעלי התוספות לומר דזה מקרי זמן גרמא, דהא אין המניעה מצד הלילה, אלא דכלל הוא דסמיכה יהיה תיכף לשחיטה, וזהו גם ביום, ובלילה אי אפשר לסמוך לשחיטה, וגם ביום בלא תיכף לשחיטה ליכא סמיכה, וצריך לי עיון גדול". ותמיהתו מבוארת היטב לשיטתו של הטורי אבן, שמצוה אשר קיומה לא מתאפשר בזמן מסויים, לא בגלל שהזמן מעכב את קיום המצוה, אלא בגלל שיש "**דבר אחר**" המעכב את קיום המצוה, ואז אין המצוה נחשבת למצות עשה **שהזמן** גרמא. וכן סמיכה היא מצוה מסוג זה, מכיון שהסיבה שאי אפשר לסמוך על הקרבנות בזמן מסויים [בלילה] אינה בגלל **שבזמן** זה אי אפשר לקיים את המצוה, אלא בגלל שיש "**דבר אחר**" המעכב את קיום המצוה בלילה - לא ניתן לקיים את הדין "תיכף לסמיכה שחיטה" בלילה, בגלל ההלכה שאין שוחטים בלילה. ולכן מצות ה"סמיכה" לא נחשבת "מצות עשה שהזמן גרמא - **שהזמן גורם לה שתבוא**".]

יט. על פי דברי הטורי אבן, מובנים דברי הרמב"ן גם במה שנקט כי מצות ספירת העומר אינה מ"ע שהזמן גרמא, למרות שלכאורה המצוה תלויה בזמן, כי הספירה מתחילה ביום מסוים, ט"ז בניסן. וזאת משום, שגם מצות ספירת העומר מוגבלת בזמן מסויים לא בגלל שיש **זמן** שגורם לקיום המצוה בזמן זה בלבד, אלא בגלל "שיש דבר אחר המעכב את קיום המצוה", והיינו **הבאת קרבן** העומר, כי ספירת העומר לא יכולה להיות אלא "מיום הביאכם את עומר התנופה". ולכן ספירת העומר אינה נחשבת כמצות עשה **שהזמן** גרמא, כי אין זו מצוה "**שהזמן גורם לה שתבוא**", אלא "יש דבר אחר המעכב את קיום המצוה".

וכן מבואר בדברי יחזקאל (סימן מה) שכתב: "דסבירא ליה להרמב"ן דהא דמונין מיום ט"ז בניסן, **אינו מצד עצם הזמן שהוא המחייב במצוה** דספירת העומר, כמו ט"ו בניסן דמחייב במצה. אלא משום דכתיב בקרא

וספרתם לכם ממחרת השבת **מיום הביאכם** את עומר התנופה. ואילו היה הספירה ביום אחר, גם כן היו מחייבין בספירה. נמצא דמה שספירת העומר יש לה זמן קבוע, **אינו אלא מצד ההכרח ולא מצד זמנו בעצמותו**, ובכהאי גוונא לא חשיב זמן גרמא".

כ. והנה הגרצ"פ פרנק [בתוך דבריו בשו"ת הר צבי המובאים לעיל] דייק מדברי הריטב"א [אות ב] שכתב שמברך ב"כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלבי", ולא כתב בקצרה "דכל אימת דחזי מברך", שגם לפי הריטב"א, אינו מברך כל זמן שהוא רואה, אלא בכל מקום ומקום בעיניו שיהא זמן הקבוע ללבלב שם". ולכן סבור הגרצ"פ, כי "גם למאן דאמר דיומי ניסן דווקא, מכל מקום במדינות הרחוקות שטבע לבלובי דאילני נקבע בהם בחדשים אחרים [דהיינו הארצות הנמצאות בחצי הדרומי של כדור הארץ: אוסטרליה, דרום אפריקה, ומדינות דרום אמריקה], גם זמן הברכה נגרר בתר ירחא דידהו". והיינו כי הברכה לא נקבעת לפי **זמן החודש**, אלא **זמן הלבולב** [ואם בירך בחודש ניסן ולאחר מכן נסע למדינות שהלבולב בחודש תשרי, כתב בציץ אליעזר (חלק יב סימן כ אות ג) שלא יברך פעם נוספת].

ועל פי הנ"ל חידש הגרצ"פ: "דבברכת אילני דמלבלבי אין זה זמן גרמא אף להסוברים דיומי ניסן דווקא נינהו, שהרי מצינו מצות ביכורים שאינה נוהגת אלא עד חנוכה ומ"מ תנן בפ"א דביכורים דנשים ועבדים חייבים, ומפרש בספר טורי אבן דזמן גרמא לא נקרא אלא שהפטור הוא מצד הזמן בעצמו, אבל הא דאינו מביא ביכורים מחנוכה ואילך אינו מצד הזמן, אלא שדבר אחר גורם להם, שאינם מצוים על פני השדה עוד, עכ"ל. לפי זה בברכת ראייה דידן כבר אמרנו לעיל, דמאן דאמר יומי ניסן דווקא אין הקפידא על שם חדש ניסן אלא לפי המקום, לא הוי מ"ע שהזמן גרמא, ונשים נמי איתנייהו בכלל ברכה זו".

ברכת האילנות אינה נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא, על פי יסודו של הטורי אבן ש"הזמן גרמא" לא נקרא אלא כשהפטור הוא **מצד הזמן בעצמו**, אבל כשיש "דבר אחר הגורם" לעשיה בזמן מסויים, אין זה מצות עשה שהזמן גרמא. ולכן גם בברכת האילנות, היות והחיוב לברך אינו **בזמן מסויים**, אלא כאשר **האילנות מלבלבים** [כל מקום ומקום לפי זמנו], אין זו מ"ע שהזמן גרמא. שכן ההגבלה לברך את הברכה בזמן מסויים לא נובעת בגלל שיש **זמן** שמעכב את קיום המצוה, אלא בגלל המציאות שמברכים את ברכת האילנות בזמן לבלובם בלבד.

ומאחר וברכת האילנות אינה מ"ע שהזמן גרמא, אין כל מניעה לנשים לברך ברכה זו.

• • •

ברכת האילנות - ברכת המצוות או ברכת השבח והנהנין

כא. האמת ניתנה להיאמר, כי נפלאתי מלהבין את דברי הפוסקים שדנו האם נשים פטורות מברכת האילנות בגלל שזו מצות עשה שהזמן גרמא.

ברכת הלבנה, היא אמנם ברכת המצוות, כמובא בספר מרגליות הים (סנהדרין מב, א) בביאור דברי הגמרא "הלכך נימרינהו מעומד", וז"ל: שמעתי לפרש ענין "הלכך" זה, לפי שישנן ברכות הנהנין וברכות המצוות. ברכות הנהנין מברכים בכל פעם שנהנים, אבל ברכת המצוות רק בזמנם הקבוע. ברכות הנהנין מברכים בין מיושב בין מעומד, וברכות המצוות רק מעומד. והנה אור הלבנה מהנה בני אדם, ואם נאמר שברכתה מסוג ברכות הנהנין היה צריך לברך כל לילה. אבל אחר שאמרו שפעם אחת בחודש דים, נמצא

שאינן זו ברכת הנהנין אלא רק כברכת המצוות, ובכן אמר אב"י הלכך נימרינהו מעומד, **כדין ברכת המצוה**".

אולם תמוה מדוע שברכת האילנות תחשב כברכת המצוות, שהרי כפי שנתבאר בהרחבה **בענף א'**, נחלקו הפוסקים האם זו **ברכת השבח** שמשבח הקב"ה על חידוש פריחת האילנות מזמן לזמן, או **ברכת הנהנין** על העונג והשמחה בראיית האילנות, ובברכות **השבח** או **הנהנין** פשיטא שנשים מחוייבות, וצ"ע. ומצאתי דברים בסגנון זה בשו"ת תשובות והנהגות [בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות יד**] שכתב: "מכל מקום יתכן דברכת האילנות הוי בכלל **ברכות השבח הדומות לברכת הנהנין**, דהרי זו ברכה להבריא המתחדשת שהוא טובה והנאה לכל האנשים והנשים. ולכן מסתברא דנשים נמי חייבות בהן, וכמו בברכות השחר שדעת המשנה ברורה בסימן ע' ס"ק ב' דנשים חייבות בהן, ולכן נראה שנשים מברכות ברכת האילנות".

וכן מובא בשו"ת יין הטוב (סימן מה) "כבר כתבנו דנקטינן דיומי דניסן לאו דווקא, כהסכמת רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים. וכל משך ימי עונת הפריחה והלבלוב בכל מקום לפי מקומו הוא זמן הברכה. ואחד איש ואחד האשה חייבים לברך על חסדי המקום כאשר רואים אילנות אשר נדמו לעצים יבשים שבו לתחיה לרעננות ולפריחה, ועיין שיטה מקובצת ברכות דף מ"ג. והנשים חייבות בברכה זו כמו שחייבות גם כן לברך שהחיינו בגמר הפרי על הראיה או על האכילה, דכך ברכת הראיה דידן כמו ברכת שהחיינו על פרי חדש שלא מצוי רק בימות הקיץ, ואין זה בכלל מ"ע שהזמן גרמא, והאי נשי דידן נמי מברכי". וגם בדבריו מבואר שגדר ברכת האילנות אינו כברכת המצוות, אלא ברכת השבח והודאה, שאז גם הנשים מחוייבות "לברך על חסדי המקום" בראיית פריחת האילנות.

[וכעין זה הבאנו בספרינו **רץ כצבי - שבת** (סימן יג) את תמיהת הפוסקים על דברי הביאור הלכה (סי' רצו סע' ח ד"ה לא) שברכת הנר במוצאי שבת היא ברכת **המצות**, ומאחר וזו מצות עשה שהזמן גרמא, נשים פטורות. ותמה עליו בשו"ת קנין תורה (ח"א סימן פח אות ג) "עי' בפני יהושע בסוף מסכת ברכות דברכת הנר הוא ברכת **הודאה**, לא ברכת המצות ולא ברכת הנהנין, ע"ש. ובודאי דגם אשה צריכה להודות. ובפרט בפשטות נראה דסוף סוף הוא ברכת **הנהנין**, כמו שכתב בערוך השלחן. וגם מדאין מברכין על הנר עד שיאורו לאורו, ומהאי טעמא הסומא אינו מברך". וכן תמה בשו"ת באר משה (ח"ד סימן כח) "דברי הביאור הלכה תימה רבה בעיני ולא ירדתי לסוף דעתו, דהלא ברכת האש במוצאי שבת נתקן על בריאת האש במוצש"ק, ובאמת הוי כברכת הנהנין ולא ברכת הנהנין ממש. ברכת נהנין ממש לא הוי, כמו שכתבו תוספות (פסחים נג, ב ד"ה אין מברכין) דחז"ל לא תיקנו ברכת הנהנין רק כשגופו נהנה. אבל ברכת הנהנין, הוי דמברכים ומהללים ומשבחים למי שברא עולמו וברא בו האש לצורך ולהנאת בני אדם, שבלעדיו אי אפשר לחיות. ואם כן איך אפשר לומר שאשה לא תברך ברכה זו. ודברי הביאור הלכה תמוהים מאד, על כן נראה לי שמנהיגו טוב ונכון".]